

ПРОГРАМА ДЕРЖАВНОГО БУДІВНИЦТВА ГЕЛЬМАНА
УКРАЇНИ ПЕТРА ДОРОШЕНКА

На жаль, доводиться констатувати, що починаючи з 60-х років ХХ ст. цілий комплекс питань пов'язаних з утворенням Української козацької держави, шляху її історичного розвитку випав з поля зору вітчизняної медієвістики, що привело до суттєвих прогалин у знанні політичної історії українського суспільства. До них належить і діяльність на терені державного будівництва одного з найвизначніших політичних діячів П.Дорошенка. За винятком окремих зауважень й оцінок, висловлених з даного приводу у працях І.П.Крип'якевича, М.Н.Петровського, О.М.Апанович, К.І.Стецьк та інших істориків, у радянській історіографії відсутні спеціальні дослідження цієї теми, внаслідок чого існує багато неясного, суперечливого й упередженого в характеристиці його державної діяльності. Тому дозволяю висловити кілька власних міркувань з даної проблеми, не претендуючи при цьому на їх незаперечність.

Насамперед відзначимо, що на час проголошення П.Дорошенка гетьманом України /серпень 1665 р./ в нього вже в основному склалася система поглядів на державний устрій і характер соціально-економічних відносин, які мали бути характерними козацькій Україні. У їх становленні визначальну роль відіграло кілька факторів. В першу чергу назвемо вплив сімейних козацьких традицій, адже він народився і виріс у сім'ї патріотично настроєного спадкоємного козака /Його дід Михайло був відомим козацьким гетьманом/ і вірність суспільно-політичним ідеалам заможного козацтва він проніс через усе життя.

Наступним і чи не вирішальним фактором стали події Визвольної війни, активним учасником якої П.Дорошенко був і державна діяльність Б.Хмельницького, в оточенні якого постійно перебував. Саме політичний курс Б.Хмельницького, що передбачав звільнення від іноземного поневолення народу "всієї Русі" і створення незалежної національної держави в етнографічних межах України /"по тем границам, как владели благочестивые великие князи"/ відіграв провідну роль у формуванні його політичної самосвідомості. Оскільки в несприятливій міжнародній обстановці українська держава, що утворилася на території Брацлавського, Київського і Чернігівського воєводств, власними силами була неспроможна здобути незалежність, Б.Хмельницький пішов на початку 1655 р. на укладення Переяславського договору з Росією, щоб спільними силами розгромити Річ Посполиту, паралізувати ворожі наміри Кримського ханства і домогтися возз'єднання усіх українських земель у межах Української козацької республіки. Він передбачав визнання російським урядом за козацькою Україною, витвореного в її межах політичного устрою; існуючих правової системи, адміністративно-територіального поділу, армії, моделі соціально-економічних відносин; незалежності у проведенні внутрішньої політики. Єдиною сферою, де обмежувався суверенітет української держави, були її відносини з Річчю Посполитою та Османською імперією. Цей статус в складі Росії дає підстави висловити припущення, що вона ввійшла до її складу на принципах конфедерації під верховенством корони Романових.

Поділяючи основні положення програми державного будівництва Б.Хмельницького, П.Дорошенко не сприйняв курсу угруповання І.Виговського-Ю.Немирича, яке виражало інтереси української шляхти, прагнуло забезпечити їй панівне соціально-економічне й політичне становище в українському суспільстві, відсунувши на другий план козацтво. Адже підписаний на початку вересня 1658 р. Гадяцький договір з Польщею фактично, за розкішним фасадом назви "Великого князівства Руського", зводив нанівець автономію козацької України, позбавляв її не лише права на проведення зовнішньої, але й внутрішньої політики. Поділяємо думку І.П.Крип'якевича, що він був "тільки новим, виправленим виданням Зборівської угоди" 1649 р. і усував "все те, що нагадувало б Українську державність" /Крип'якевич І.П. Історія України. -Львів, 1990.-С.191-192/. Мало того, що умови договору унеможливляли об'єднання під гетьманською булавою усіх етнічних українських земель, втілення їх у життя вело до корінної ломки моделі соціально-економічних відносин, що склалася в роки Визвольної війни. Тому П.Дорошенко був серед старшини, яка рішуче виступила проти цієї політики І.Виговського і домоглася восени 1659 р. зміщення його з гетьманства.

Серйозним фактором, що вплинув на розвиток політичних поглядів П.Дорошенка, була жорстока боротьба за владу старшинських угруповань кінця 50-х - першої половини 60-х років, що привела не лише до посилення втручання сусідніх держав у внутрішні справи козацької України, її страшного спустошення, обезкровлення, але й при сприянні Росії і Польщі до розподілу влітку 1663 р. по Дніпру на дві частини з своїми Гетьманськими урядами й боротьби між ними. Виразно окреслюється тенденція і до відокремлення Запорозжя, бо кошові отамани прагнули проводити самостійну політику, не рахуючись з інтересами гетьманського уряду. Як ніхто інший з українських політиків П.Дорошенко усвідомлював усю глибину цієї трагедії України і, прийшовши до влади, відразу ж розгорнув діяльність спрямовану на возз'єднання українських земель у межах однієї держави і зміцнення гетьманської влади.

Нарешті ще один фактор, силове поле якого він постійно

відчував і змушений завжди був рахуватися з ним – несприятливою для досягнення незалежності міжнародна ситуація, оскільки на українських землях зіткнулися інтереси Росії, Речі Посполитої, Турції та її васала Кримського ханства. Враховуючи це і слабкість власних сил, П.Дорошенко вирішив досягти мети, використовуючи суперечності між ними.

Прийшовши при підтримці татар у серпні 1665 р. до влади на Правобережній Україні, повільно але неухильно проводив курс на обмеження прерогатив польського уряду. Весною 1666 р. поставив перед ним вимоги, що передбачали захист православної віри, ліквідацію унії, дозвіл козакам проживати у шляхетських маєтках, відкриття шкіл у Києві та ін. Переконавшись у тому, що Польща не поспішала їх виконувати, а також відмовила надати допомогу в справі поширення його влади на Лівобережну Україну, гетьман вирішив в боротьбі за возз'єднання українських земель опертися на допомогу Криму, як це у свій час чинив Б.Хмельницький. Тому в грудні 1666 р. в бою під Браїловим на Брацлавщині розгромив польське військо С.Маховського.

Тим часом, переговори між Росією і Річчю Посполитою завершуються укладенням 20 січня 1667 р. в Андрусові договору, який передбачав встановлення на 13,5 років перемир'я, закріплення за Росією території Смоленщини, Сіверщини, Лівобережної України і на 2 роки Києва, а за Польщею – земель Білорусії та Правобережної України; Запорожжя потрапляло у спільне володіння обох держав. Отже відбувся розподіл території Української козацької республіки, який породив непереборні труднощі на шляху політичної консолідації українських земель у межах національної держави. Незважаючи на це, П.Дорошенко робить відчайдушну спробу добитися їх возз'єднання під гетьманською булавою. Дочекавшись підходу орди калги-султана Крим-Гірея, він вирішив завдати вирішального удару польській армії і встановити владу над західним регіоном України. Вперше після смерті Б.Хмельницького політична програма гетьмана передбачала включення його до складу козацької республіки. За свідченням командуючого польської армії Яна Собеського, козаки мали намір йти до Вісли. Похід розпочався в серпні, а вже в кінці вересня під Підгайцями польське військо було оточено. Однак, внаслідок короткозо-

рої політики харківського полковника І.Сірка та кошового І.Рога, які вчинили спустошливий похід на Крим, Крим-Гірей пішов на замирення з Я.Собеським. За таких обставин П.Дорошенко змушений був підписати не вигідну угоду з Польщею, що передбачала визнання підданства королю, дозвіл шляхті повертатися до своїх маєтків та ін.

У грудні 1667 р. почалися його переговори з російським посольством В.Тяпкіна, які засвідчили готовність прийняти підданство царя, але за умов, коли в українських містах не буде російських воєвод і залог; не збиратимуть податків з селян і міщан; не порушуватимуться козацькі вільності й права і гетьманом возз'єднаної козацької України стане він, П.Дорошенко. Він підкреслював також той факт, що в даному разі має бути "в соединении Украина вся", при чому, повинна бути возз'єднана з Лівобережною Україною не лише Правобережна, а вся територія у минулому Руського князівства: Перемишль, Ярослав, Львів, Галич, Володимир. Таким чином він, як і у свій час Б.Хмельницький, чітко сформував права українського уряду на спадщину Київської Русі - Україну в її етнографічних межах. Так як російський уряд відхилив ці умови, то переговори припиняються.

Велику увагу приділяв П.Дорошенко зміцненню свого впливу на Лівобережжі. Скориставшись народним повстанням проти політики Росії, він у кінці травня 1668 р. переправився на Лівобережну Україну і на початку червня, після вбивства козаками гетьмана І.Брюховецького, на козацькій раді проголошується гетьманом козацької України. Здавалося, що П.Дорошенко був близький до реалізації своєї програми. Але надійшли тривожні вісті з Брацлавщини про ворожі дії польських підрозділів і в липні повертається на Правобережжя. У цей же час кримський хан, невдоволений його успішними діями, інспірував виступ проти нього нового претендента на булаву запорозького писаря П.Суховія. У вересні перейшла у наступ російська армія і наказаний гетьман Лівобережної України Д.Многогрішний разом з частиною старшини переходить на бік Росії, уряд якої пішов на обрання в грудні 1668 р. Д.Многогрішного гетьманом. Знову спалахує міжусобна боротьба.

У такій складній політичній ситуації П.Дорошенко після довгих вагань вирішив прийняти протекторат Порти, щоб у такий спосіб нейтралізувати ворожі дії Криму й отримати допомогу у боротьбі з Річчю Посполитою і Росією за возз'єднання українських земель. Аналіз змісту умов, поставлених перед турецьким урядом, засвідчує, що гетьман прагнув об'єднати усі українські землі в межах єдиної держави - від р.Вісли, Перемишля, Самбору до Севська і Путивля. Далі : гетьман мав обиратися довічно ; церква отримувала автономію, перебуваючи під верховенством царгородського патріарха ; населення України звільнялося від сплати податків і данини ; турки й татари, прибуваючи на Україну, не мали права будувати мечетей, брати ясир, руйнувати міста й села ; султан і хан не повинні були без відома гетьмана укладати договори з Росією і Польщею; кримські татари, які прибували на допомогу, мали підлягати владі гетьмана тощо. В конкретно - історичній обстановці того часу реалізація даної програми мала б для України прогресивне значення. На жаль, нам не вдалося з'ясувати, що прийняв, а що відхилив турецький уряд. Припускаємо, що не всі ці умови були прийняті, бо як промовляють окремі джерела, скликана в березні 1669 р. представницька рада висловилася за прийняття турецького протекторату, але не поспішала присягнути на вірність султану.

Не виключаємо, що навіть за таких обставин П.Дорошенко не відкидав можливості порозуміння на певних умовах з урядами Росії чи Польщі. Так, весною 1670 р. вів переговори з польським урядом, під час яких домагався розширення території козацької України за рахунок частини Подільського воєводства, Волині і Полісся /кордон мав проходити по р.Горинь/ ; знищення унії і підтвердження прав православної віри; збереження за козаками усіх прав у т.ч. проживання у шляхетських маєтках; заборони польському війську перебувати на Україні; відкриття академій, шкіл, друкарень тощо. У листі до уманського полковника М.Ханенка король М.Вишневецький нарікав на П.Дорошенка, бо " не бажає, щоб польські дворяни повернулися до своїх спадкових маєтків, а бажає, щоб Україна була незалежною під його верховним управлінням /підкреслено нами. -Авт./" Польський уряд відмовився їх задовольнити і на противагу П.Дорошенку

почав підтримувати свого претендента на гетьманську булаву М.Ханенка.

У внутрішній політиці він прагнув добитися пожиттєвої влади гетьмана, шанував прерогативи старшинської ради, створив наймане військо /полки серденят/, велику увагу приділяв організації фінансової справи, сприяв колонізації південних районів Правобережжя, послідовно захищав інтереси козацького стану, підтримував православне духовенство, не заперечував проти існування шляхетського землеволодіння.

Хід воєнних дій Порти з Річчю Посполитою у 1672 р.і укладення у жовтні Бучацького договору засвідчили, що турецький уряд не має наміру домагатися створення Української держави в етнографічних межах України. Згідно умов договору П.Дорошенко отримував Україну лише "в старих кордонах", хоча українське посольство просило великого візиря встановити кордон по р.Горинь. Розчарований політикою Порти, гетьман у 1673 р. веде інтенсивні переговори з Росією. Він заявляв про свою готовність прийняти російське підданство, але за таких умов: на Україні має бути не два, а один гетьман; збереження усіх козацьких вільностей, на яких цар повинен присягнути; встановити кордон між Польщею і Україною; надіслати на допомогу Україні для боротьби з турками сильну армію і дозволити створення 40 тис. армії найманих козаків тощо. Росія їх відхилила і на початку 1674 р. її війська розпочали наступ на Правобережну Україну. Ці дії викликали гостру реакцію з боку Порти і, як передбачав і застерігав П.Дорошенко, влітку турецько-татарська армія на чолі з султаном вторгнулася на Брацлавщину. Російська армія і полки лівобережного гетьмана поспішно відступили за Дніпро, залишивши населення Правобережжя на поталу ворогу. П.Дорошенко виявився безсилим запобігти страдному спустошенню Правобережжя. Скориставшись різким послабленням козацької України, зосени 1674 р. у наступ перейшла польська армія. Опинившись у вирай важкому становищі, П.Дорошенко продовжував боротися за збереження автономії України. Так, під час переговорів з польським королем добирався відновлення умов Гадяцького договору і наполягав, щоб Польща і Порти визнали права України. Польський уряд відхилив

його вимоги. В кінці 1675 р. при підтримці Запорозжя П.Дорошен-ко робить останню спробу об'єднати українські землі. Він намагався організувати проведення весною 1676 р. козацької ради для вибору єдиного гетьмана, але лівобережний гетьман І.Самойлович та його прихильники зірвали цей намір. У вересні 1676 р., коли під Чигирином з'явилось російське військо, П.Дорошенко, уникаючи нічим невиправданого кровопролиття, здав місто і склав гетьманські повноваження.

Політична діяльність П.Дорошенка дає підстави стверджувати, що він був одним з найвизначніших державних діячів України, її великим патріотом, невтомним борцем за незалежність і територіальну цілісність національної держави. І його трагедія, як політика, не була наслідком допущених ним грубих прорахунків, надмірного честолюбства чи інших особистих вад, а стала, власне, відображенням великої трагедії українського народу другої половини ХУІ ст., коли він став жертвою агресивної політики Речі Посполитої, Росії та Османської імперії, які намагалися не допустити створення незалежної Української держави.